

Sz. Bíró Zoltán

Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák (2.)

1. A válság hatása Oroszország világgazdaságban betöltött pozícióira

Az orosz gazdaság növekedése az 1998-as pénzügyi korszakot követő évtől – az első évek kilengései után – egyenletesen, évről-évre 7-8% körül alakult, a reáljövedelmek pedig – ugyancsak évről-évre – csaknem 10%-kal nőttek.¹ Ez a körülmény már önmagában jelentős stabilitást kölcsönzött a putyini rendszernek.

A 2000-es évek imponáló gazdasági adatai, egyfelől éles ellentétben álltak a '90-es évek folyamatos és jelentős hanyatlásával, másfelől pedig ambiciózus politikai tervek inspirálói lettek. Már néhány sikeres év elég volt ahhoz, hogy a legmagasabb politikai szinten fogalmazódjék meg az orosz GDP megduplázásának terve mindössze egyetlen évtized alatt. Nyilván komoly lökést adott e tervnek az olajár 1999-től kezdődő előbb lassú, majd 2004 elejétől egyre inkább gyorsuló emelkedése. A fekete arany hordónkénti ára Putyin második elnöki ciklusának kezdetén már a 40 dolláros szintet is átlépte, és néhány év alatt az egekbe szökött. 2008 nyarán már 140 dollárnál is többet kértek érte. Ezekben az években rendkívül gyorsan – gyakran heti 6-7 milliárd dollárral – bővült Moszkva valuta- és aranytartaléka. E felhalmozás ütemét mindennél jobban mutatja az a tény, hogy míg 2000 elején – *Putyin* elnöki színrelépésekor – az ország nemzetközi tartalékai még mindössze 7,5 milliárd dollárt tettek ki, addig 2008 augusztusának első hetében már csaknem 600 milliárd dollárnál tartottak.²

Jórészt a kedvező nemzetközi energiakonjunktúrának köszönhetően az orosz gazdaság 2007-ben és 2008 első felében még valósággal szárnyalt. 2007-ben a GDP 8,1%-kal nőtt, és ezzel az orosz volt a G-20-as csoport 4. leggyorsabban bővülő gazdasága. Moszkva még a 2008-as eredményével is a csoport 5. legdinamikusabban fejlődő gazdaságát tudhatta magáénak, noha a második félév recesszióba hajló teljesítménye 5,6%-osra mérsékelte az éves GDP-növekedést.³ Az év elején azonban még joggal lehetett bizakodó és ambíciókkal teli *Putyin*, aki a kormányfővé történő kinevezése előtt tartott májusi parlamenti meghallgatáson büszkén szögezhette le: „A bruttó hazai termékünk vásárlóerő-paritáson számolt nagysága meghaladja immár a 2000 milliárd dollárt. E mutató tekintetében

¹ Lásd a FÁK-országok államközi statisztikai hivatalának (Mezsgoszudarsztvennij Sztatkomityet Szodruzsesztva) honlapján: <http://www.cisstat.com/>, Roszizskaja Fegyercija: Osznovnije ekonomicseszkiye pokozatyeli (1995-2009)

² A „nemzetközi tartalékok” alakulására vonatkozóan lásd: Sz. Bíró Zoltán: Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák, 2000, 2009. július-augusztus, 33-36.o.

³ A. Szuszarov: Pervaja sz konca. Roszizja sz tala rekordszmenom szregyi sztran „bolsoj dvadcatki”, *Vremja novosztvej*, 2009. október 2.

Oroszország a hetedik helyet foglalja el a világban. A külföldi szakértők előrejelzései szerint (az ország – Sz.B.Z.) már idén képes még egy fokkal feljebb lépni és a GDP nagyságát tekintve a 'nyolcak' egy olyan országát megelőzni, mint Nagy-Britannia."⁴ És ebben *Putyin* nem is tévedett. A IMF adatai szerint Oroszország – annak ellenére is, hogy az év második felében megindult az egyre gyorsulóbb ütemű gazdasági visszaesés – 2008 végére gazdasági teljesítményével valóban meg tudta előzni Nagy-Britanniát. A Nemzetközi Valutaalap közlése szerint vásárlóerő-paritáson számolva az orosz GDP 2008-ban 2.290 milliárd dollárt tett ki, míg a brit 2.180 milliárdot. Oroszország ezzel az eredményével 2008 végén a világ 6. legnagyobb gazdaságának számított.⁵ *Putyin* és kormánya ki is adta a jelszót: 2015 és 2020 között az orosz gazdaságnak be kell kerülnie a világ öt legnagyobb gazdasága közé. Mindez pedig azt jelentette volna, hogy – miután 2007-ben a francia, majd 2008-ban a brit gazdaságot sikerült megelőzni – valamikor a következő évtized derekán sikerül a németet is elhagyni.

Miközben ezek az imponáló GDP-adatok hatásos gazdasági érvet és politikai eszközt szolgáltatottak a putyini rendszer eredményességének és hatékonyságának igazolásához – mind bel-, mind külföldön –, aközben az orosz gazdaság számos tartós és komoly hiányosságát el is fedték. Mindenekelőtt az orosz gazdaságnak azt a súlyos problémáját, hogy hiába növekedett – kiváltképp 2004 és 2008 első fele közt –, ez a növekedés nem jelentett egyben gazdasági fejlődést is. Az orosz gazdaság ugyan lényegesen nagyobbá vált, de modernebbé és hatékonyabbá semmiképpen. Ráadásul, miközben 2005-től jelentősen megnőtt az országba áramló külföldi tőke nagysága – ez 2008-ig durván évi 120 milliárd dollárt jelentett –, aközben e jelentős források töredékét fordították csak a termelési kapacitások bővítésére és modernizálására.⁶ Történt mindez egy olyan időszakban, amikor az Oroszországba áramló tőke bővülése meghaladta az olajár-emelkedésből származó bevételek gyarapodását. A válságot közvetlenül megelőző évek gyors gazdasági növekedése ugyanis nem annyira az olajár-emelkedésen, mint amennyire a beáramló tőke gyors bővülésén alapult. Csakhogy Oroszország ezt a tőkét nagyrészt felélte. De felélte a bővülő olajbevételeit is. Ezeknek a pótlólagos olajjövedelmeknek szinte alig volt hatása az orosz gazdaságra. Jelenlétük legfeljebb azt tette lehetővé, hogy az orosz állam – a gyorsan gyarapodó tartalékainak köszönhetően – képesnek bizonyult a kritikus hónapokban a költségvetés összeomlását megakadályozni. Ez persze nem kevés. Olyannyira nem, hogy ez a helyzet jótékonyan különbözteti meg a jelenlegi válság eddigi alakulását az 1998-as pénzügyi kollapszustól. Ugyanakkor a 2008-2009-es krízis ismételtén rávilágított az orosz gazdaság leginkább sebezhető pontjaira. Ezek pedig a továbbra is rendkívül magas korporatív hitelállomány és a költségvetés kényes, stabilitást nélkülöző helyzete. Mindebből egyes

⁴ M.Szergejev-A.Baskatova: Udar po ambicijam, *Nyezaviszimaja gazeta*, 2009. november 3.

⁵ uo.

⁶ A.Baskatova: Krizisz v Rosszii napugal Vszemirnij bank. Dolgi kompanijij i deficit sztali glavnimi prepjatszvijami dlja ekonomiki, *Nyezaviszimaja gazeta*, 2010. február 5.

tekintélyes oroszországi elemzők – így, többek között, Szergej Alekszassenko, az orosz jegybank korábbi alelnöke – arra a következtetésre jutnak, hogy a jelenlegi válság kialakulásában lényegében ugyanaz a két kulcstényező játszott közre, mint az 1998-as pénzügyi csőd létrejöttében. Ez a két kulcstényező: az olaj árának meredek esése és a hitelkrízis. A különbség csak az, hogy míg egy évtizeddel korábban a szuverén hitelek – vagyis az állam által felvett kölcsönök – visszafizetése körüli nehézségek idézték elő a válságot, addig ma a rendkívül magas korporatív hitelállomány. Tíz éve a szövetségi költségvetés nem tudott fizetni, most pedig a cégek, vagy legalábbis azok jelentős része.⁷

Így aztán hiába fogalmazódtak meg 2008 tavaszán – a dinamikus növekedés idején – a felettébb ambiciózus tervek, azok az év derekán kibontakozó rendkívül súlyos oroszországi recesszió nyomán előbb elbizonytalanodtak, majd végképp kétségessé váltak. Eközben a szövetségi kormány hosszú időn át még a jelentős visszaesés tényével sem volt hajlandó szembenézni. Prognózisai rendre jóval optimistábbnak bizonyultak a ténylegesen bekövetkező fejleményeknél. Jellemző módon a 2009-re vonatkozó – 2008. október végén elfogadott – szövetségi költségvetés még a GDP 6,5%-os növekedésével számolt, míg a kőolaj várható hordónkénti éves átlagárát 95 dollárban határozta meg.⁸ Tette ezt annak ellenére, hogy független elemzők már ekkor jelezték, hogy az orosz gazdaság visszaesése minimum 4%-os lesz, sőt – nem egy szakértő számára – még az ennél nagyobb arányú, akár kétszámjegyű csökkenés lehetősége sem volt kizárható.⁹ És aztán bekövetkezett az, amire a kormány hosszú időn át a legkevésbé sem számított: a visszaesést jelző adatok egyre drámaibbá váltak és egészen 2009 májusáig folyamatosan romló tendenciát mutattak. Ennek következtében az orosz gazdaság teljesítménye 2009 első félévében már 10,9%-kal maradt el az azt megelőző év azonos időszakához képest. Ennél nagyobb visszaesést a G-20-as csoport egyetlen országa sem könyvelhetett el. Egyedül a mexikói recesszió mértéke (-10,3%) állt ebben az időszakban közel az oroszországihoz, miközben a sereghajtók közé sorolható Németország (-7,1%) és Törökország (-7%) teljesítménye is több mint 3%-kal bizonyult jobbnak az oroszénál.¹⁰ Mindez különösen annak fényében elgondolkodtató, hogy akadtak országok, amelyek a globális válság körülményei között is képesek voltak növekedni, sőt rendkívül dinamikusan. Kína a 2009-es év első félévére vonatkozó adatok alapján az előző év hasonló időszakához képest 7,9%-kal tudott nagyobb GDP-t előállítani. Sőt, az előzetes adatok szerint az év második felében teljesítményét tovább tudta növelni, így az sem zárható ki, hogy bruttó hazai terméke az év egészét tekintve több mint 8%-kal lesz nagyobb az előző évinél. Kiváló eredményt ért el az indiai gazdaság is. Itt a várható éves növekedés

⁷ uo.

⁸ Sz.Alekszassenko: Bjudzsetnij klincs, *Vremja novosztjej*, 2009. február 9.

⁹ Lásd a politcom.ru interjút Igor Nyikolajevvel, a moszkvai FBK-befektetőiroda stratégiai elemző részlegének igazgatójával, www.politcom.ru, 2008. december 1.

¹⁰ A. Szuszarov: Pervaja sz konca, *Vremja novosztjej*, 2009. október 2.

valószínűleg 6% környékén lesz. És az ún. BRIC-csoport harmadik tagja, Brazília is el tudta kerülni a súlyos recessziót. Az első féléves adatok szerint a brazil gazdaság teljesítménye mindössze 1-1,25%-os visszaesést mutatott az előző év hasonló időszakához képest.¹¹ Sőt, a legfrissebb adatok szerint még az sem zárható ki, hogy az év egészét tekintve minimális, 0,3% körüli növekedést könyvelhet majd el.

Ehhez képest az orosz teljesítmény hanyatlása valóban drámainak tűnt. A visszaesés mérete és természete pedig arra vallott, hogy Oroszország 2008 nyarától nem egyszerűen pénzügyi válságot élt át, hanem annál jóval átfogóbb, rendszerjellegű krízist. Bár a G-20-as csoportban nem Oroszország politikai berendezkedése tekinthető a leginkább autoriternek – Kína és Szaúd-Arábia jócskán megelőzi még ebben – ám a korrupció mértéke és kiterjedtsége alapján mégis messze a legfertőzöttebb. Ez a fertőzöttség – kiegészülve a szinte mindent átható bürokratizmussal – nehéz teher az orosz gazdaságon. Mindezt csak tovább súlyosbítja a gazdaság – az orosz elnök, *Dmitrij Medvegyev* által is elismert – „primitív nyersanyagtermelő jellege”, továbbá az országban uralkodó „jogi nihilizmus” és a putyini korszakban kialakított – felettébb kedvezményezett státuszt élvező – „állami korporációk alacsony hatékonysága”.¹²

Mindezek ismeretében 2009 nyarán már aligha gondolta bárki is tarthatónak az előző év tavaszán megfogalmazott ambiciózus terveket. A krízis mélypontján Moszkvának immár nem Németország „befogására” kellett koncentrálnia, hanem arra, hogy a válság előtti években elért pozícióját megőrizze. Ám még ennek esélye is felettébb kétségesnek tűnt. A 2009 nyarán még legkevesebb 10%-osnak sejtett éves GDP-visszaesés ugyanis azt valószínűsítette, hogy az orosz gazdaság az év végére visszacsúszik a brit és a francia mögé. Sőt, ha nem sikerül a hanyatlást lefékezni, úgy Oroszországnak még azért is kapaszkodnia kell, hogy Brazília idén ne előzze meg. Ha ez bekövetkeznék, úgy Moszkva – a világ országainak gazdasági erőrendjében – visszalépne a kilencedik helyre, vagyis az első tízben csak Olaszországot előzné meg. Oroszország ugyanis az idei évet a 2008-as vásárlóerő-paritáson mért 2.290 milliárd dolláros GDP-hez képest – nagy valószínűséggel – 2.040 milliárd dollár körüli teljesítménnyel zárja. Ez pedig azt jelenti, hogy gazdasági ereje durván hetede az amerikaiak, és kevesebb, mint negyede a kínainak. Az utóbbi adat egyben arra is rávilágít, hogy Kína – amelynek gazdasága 1991-ben épp duplája volt az oroszoknak – nem egészen két évtized alatt képes volt Oroszországhoz mért gazdasági erejét megkétszerezni. Ennek stratégiai következményei aligha lebecsülendők.

Mindazonáltal – nem kis meglepetésre – 2009 nyarán már az orosz gazdaságban is kezdtek megmutatkozni az első reményt keltő jelek. A GDP visszaesésének lassulása először 2009 júniusában volt érzékelhető. Augusztusban a bruttó hazai termék nagysága már csak 10,5%-kal volt kisebb, mint az előző év hasonló időszakában. A következő hónap

¹¹ uo.

¹² A.Medvegyev: Rosszija, vperjod!, www.kremlin.ru, 2009.szeptember 9.

teljesítménye pedig még ennél is kedvezőbben alakult. A visszaesés mértéke szeptemberben már 8,6%-ra mérséklődött, és ez a tendencia az év hátralévő részében is fennmaradt. Olyannyira, hogy végül az évet Oroszország 7,9%-os GDP-visszaeséssel tudta zárni.¹³

Az év második felétől kibontakozó fejlemények összességükben azt sejtetik, hogy az orosz gazdaság is megkezdte kilábalását a válságból. Sőt, ha nem a *Roszsztat*, az orosz statisztikai hivatal negyedéves adataival dolgozunk, hanem a szövetségi kormány mellett működő elemző központ, az *ACPR (Analityicseszkij Cent pri Pravityelsztve Rosszii)* havonta kiadott jelentéseivel – amelynek megbízhatóságát a putyini rendszer olyan következetes és éles hangú kritikusa se vonja kétségbe, mint *Andrej Illarionov*, aki Putyin első elnöki ciklusa idején az államfő gazdasági főtanácsadója volt –, úgy azt is láthatjuk, hogy az orosz gazdaság a legfontosabb paraméterek tekintetében 2009. februárja és szeptembere között elérte mélypontját. Ha az egymást követő hónapok adatait vetjük egybe – ezek az adatok a szezonális hatásokat és az egyes hónapok közti napszám-beli eltéréseket korrigálva nyernek meghatározást –, úgy kimutatható, hogy az ipari kibocsátás 2009 márciusától, a kereskedelmi célú teherszállítás és az áruexport 2009 májusától, a GDP júniustól, az áruimport júliustól, a mezőgazdasági termelés és a beruházások augusztustól, míg a kiskereskedelmi forgalom októbertől fordult az előző hónaphoz képest növekedőre. És ez a növekedés azóta is tart. Egyetlen kivételt a beruházások jelentik, ahol a növekedés novemberben ismét megtorpant.¹⁴

Mindezen adatok alapján az *Illarionov* vezette moszkvai gazdasági elemző intézet, az *Insztitut Ekonomicseszkogo Analiza (IEA)* munkatársai kiszámították, hogy az orosz GDP 2009 májusa – vagyis a válság idején elért mélypont – és 2009 novemberre közti hat hónap alatt 6,3%-kal nőtt, ami évi 13,1%-os növekedésnek felel meg. Ez jóval magasabb, mint az 1998 novemberétől 2008 júniusáig tartó időszak folyamatos gazdasági növekedésének éves átlaga (8,4%), de magasabb az 1998-as augusztusi defaultot követő 1998 novemberre és 1999 áprilisa közti „gazdasági robbanás” növekedési üteménél (9,9%) is. És csak alig marad el az elmúlt évtized legdinamikusabb gyarapodó féléves időszakától, a 2006 szeptembere és 2007 februárja közti hat hónap teljesítménytől (15,7%).¹⁵

Eközben az ipari kibocsátás bővülése 2009 márciusa – vagyis az ipari kibocsátás bővülésének kezdete – és 2009 novemberre közt még a GDP növekedésnél is gyorsabbnak bizonyult, merthogy egész évre vetítve elérte a 18,9%-ot. A mezőgazdaság teljesítménye pedig – noha itt a növekedés csak öt hónappal később, 2009 júliusában vette kezdetét – éves átlagban – július és november közt – még ennél is jóval magasabb volt (46,1%). Mindebből, illetve abból, hogy szinte minden fontos területen immár hat hónapot is meghaladóan

¹³ Lásd az orosz statisztikai hivatal (Fegyeralnaja Szluzsba Goszudarsztvennoj Sztatyisztyiki) honlapján http://www.gks.ru/free_doc/2009/b09_01/1-0.htm

¹⁴ A.Illarionov: Bum – 2009, www.gazeta.ru, 2010.január 22.

¹⁵ uo.

növekedést mutatnak az oroszországi gazdasági adatok, *Illarionov* arra következtet, hogy véget ért az orosz gazdasági krízis, sőt a gazdaság robbanásszerűen tér vissza a válság előtti időszak teljesítményéhez. A 6-9 hónappal ezelőtt megkezdődött helyreállítási periódus azonban még nem zárult le, számos tekintetben még nem sikerült elérni a válság előtti szintet. Sőt, a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az orosz gazdaság máig nem tudta helyreállítani az 1990 és 1998 közti súlyos recessziót megelőző teljesítményét. Erre a mostani válság előtti csúcsteljesítménye idején – vagyis 2007-2008-ban – sem volt még képes. Túl mindezen, egyelőre az sem biztos – és ezt *Illarionov* sem vitatja –, hogy a most lezárulni látszó krízis után ne érhetné el Oroszországot egy újabb válsághullám, akár már rövid időn belül is. Az azonban, már amennyiben bekövetkeznék, – állítja *Illarionov* – már egy másik válság lesz.¹⁶

2. A válság hatása az orosz energiaágazatra

Miután az ún. „fűtőanyag és energetikai komplexum” – amely a nyers kőolaj, valamint a földgáz kitermelésével, feldolgozásával és értékesítésével foglalkozik – az orosz gazdaság kitüntetetten fontos szektora, érdemes helyzetének válság alatti alakulását részletesebben is megvizsgálni. Mint ez köztudott, ez a terület az orosz gazdaság legfontosabb valutaforrása, hosszú évek óta bevételei adják az exportjövedelmek több mint kétharmadát. 2006-ban ez 68,5%-os részesedést jelentett, 2007-ben 67,7%-ost, míg 2008-ban 68,8%-ost.¹⁷ Már csak ezért is kulcsjelentősége van annak, hogy miként alakul e terület sorsa és jövője. De nemcsak az exportbevételek miatt fontos ez az ágazat, de azért is, mert az oroszországi beruházások – és az ezekhez nélkülözhetetlen új munkahelyek – jelentős része is az energetikai terület fejlesztéséhez kapcsolódik. A kormányzat számos alkalommal bizonyította már, hogy stratégiai jelentőséget tulajdonít e szektor fejlesztésének. Ennek egyik legfrissebb jele az Oroszországi Föderáció 2030-ig előretekintő energiastratégiájának (*Энергетическая стратегия России на период до 2030 года*)¹⁸ közelmúltbeli kormányzati jóváhagyása. A 2009 novemberében véglegesített változat szerint 2030-ig – a krízist megelőző 2008-as szinthez képest – mintegy 9,7%-kal kell növelni az olajkitermelést, míg a földgáz tekintetében e növekedésnek legkevesebb 33-42% közt kell alakulnia. Eme utóbbi azt jelenti, hogy a 2008-as 664-665 milliárd köbméter helyett évente legalább 885-940 milliárd köbméter földgázt kell felszínre hozni. A gázexportot pedig a 2008-as 241 milliárdos szintről – ez magába foglalja mind a FÁK-térségbe, mind pedig az azon túli területekre irányuló szállításokat – évi 349-368 milliárdra kell növelni. Figyelmet érdemlő, hogy a stratégia a gázexport növekedésének lehetőségét elsősorban az ázsiai piacok keresletének jelentős bővülésében

¹⁶ uo.

¹⁷ Lásd az Oroszországi Föderáció Gazdaságfejlesztési Minisztériumának hivatalos exportstatisztikáját (Rosszizskij ekszport v 2008 godu), www.exportsupport.ru/support/dynamics/info

¹⁸ A kormány által 2009. november 13-án elfogadott energiastratégia teljes szövege elérhető a www.energystrategy.ru/projects/es-2030.htm címen.

látja. És az is felettebb beszédes, hogy a terv a kőolaj tekintetében feltűnően szerény, a kitermelés kevesebb, mint 10%-os bővülését reméli csak. Ráadásul, mindezt húsz év távlatában. Mindez arra vall, hogy a moszkvai vezetés sem tartja kizártnak: Oroszország immár túl van olajkitermelése csúcspontján. És, ha ez valóban így van, akkor jó időben felkészülni a nettó olajimportőri szerepre. Néhány elemző szerint ez akár már 10-15 éven belül is bekövetkezhet, vagyis Oroszország már a '20-as évek elején sem lesz képes saját kőolaj szükségleteinek kielégítésére. Az elfogadott stratégia nem kifejezetten ambiciózus olaj-kitermelési tervei – kimondatlanul is – e felismerés belátását sejtetik. A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy az oroszországi olajkitermelés – szemben az olajfeldolgozással és a gázkitermeléssel – a 2008-2009-es krízis idején sem esett vissza, sőt – nem kis meglepetésre – teljesítménye tovább nőtt.

A két évtizedre előretékintő dokumentum három fejlesztési szakasszal számol. Az első – a 2010 és 2015 közti időszakra vonatkozó – a jelenlegi krízis következményeinek felszámolását tekinti elsődleges céljának. A második – ez a 2015 és 2022 közti periódust fogja át – arra koncentrál majd, hogy az orosz energetikai komplexum elérje hatékonyságának maximumát. Míg az utolsó nyolc évben a stratégia azt tekinti elsődleges célnak, hogy minél szélesebb körben terjedjenek el és kerüljenek alkalmazásra az ún. alternatív energiafajták. Ugyanakkor a most elfogadott kormányzati stratégia – jellemző módon – az alternatív energia orosz energiaháztartáson belüli arányát még 2030-ban is csak 4,5%-ban szabja meg, többszörösével elmaradva attól, ahol a világ fejlettebb része akkor majd tartani fog.

Eközben az orosz energiaágazatnak a nem túl távoli jövőben még egy komoly kihívással kell majd szembenéznie. És ez a kihívás azzal a közelmúltban igazolást nyert technológiai újítással függ össze, amely lehetővé tette a földgáz palarétegekből történő, a korábbiaknál jóval hatékonyabb és olcsóbb kinyerését. E technológiai „ugrás” révén az Egyesült Államok az ún. palás gázt immár fele akkora költséggel tudja kitermelni, mint amekkora az általa importált cseppfolyós gáz átlagára. Korábban az amerikai szakértők úgy látták, hogy az ún. palás gáz aránya az Egyesült Államok gázfelhasználásában még 2030-ban is csak legfeljebb 10-12% körül alakul majd, de a közelmúlt reménykeltő technológiai fejleményei nyomán ezt a prognózist idén 50%-ra módosították. Mindezzel párhuzamosan jelentősen, mintegy 35%-kal megnövelték az amerikai gáztartalékokra vonatkozó adatokat is. Ennek következtében az Egyesült Államok földgáztartalékait ma 58.720 milliárd köbméterben határozzák meg. Ezek a fejlemények már önmagukban stratégiai súlyú változásokat sejtetnek. Ráadásul egyes szakértői vélemények szerint palás gázt nemcsak az Egyesült Államokban lehet találni, de nagy valószínűséggel jelentős mennyiségben Lengyelországban, Németországban, Franciaországban és Svédországban is, sőt olyan Európán kívüli nagy energiafogyasztók területén is, mint amilyen Kína és India. Egyes szakértői becslések szerint csak a lengyel tartalékok 12.000 milliárd köbmétert tehetnek ki.¹⁹ Ha ez igaz, úgy ez a mennyiség épp

¹⁹ Lásd erre vonatkozóan a Na mirovom gazovom rinke zreet gigantszkij peregyel?,

www.bbc.co.uk/russian/business/2009/11/091111_shale_gas.shtml és N.Watson: You can be sure of shale,

hatszorososa az egyik legnagyobb tartott orosz lelőhely, a szibériai *kovikta*-i mező igazolt tartalékainak. Amennyiben az Egyesült Államokban kifejlesztett és hatékonynak bizonyult technológia viszonylag rövid időn belül eljut ezekre a potenciális kitermelőhelyekre is, úgy nagy valószínűséggel akár már 6-8 éven belül is rendkívül komoly átrendeződés következhet be az európai gázpiacon. És ennek az átrendeződésnek Oroszország aligha lesz nyertese. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy Kanada 2014-re az ún. olajhomokból történő olajkitermelését évi 225 millió tonnára szeretné bővíteni, úgy egyáltalán nem tűnik túlzásnak, ha a következő évtized végére az elemzők egy része az energiapiacok tektonikus átrendeződését vizionálja. Így többek között annak lehetőségét is, hogy az Egyesült Államok lemondhat az eddigi OPEC-országoktól történő energiavásárlásairól, jelentős túlkínálatot teremtve ezzel az európai piacokon. És erre a helyzetre, amennyiben valóban kialakul, nem lesz egyszerű Moszkvának felkészülnie, ha lehetséges ez egyáltalán.

2.1. A gázszektor problémái

A 2009-es év nem a *Gazprom* éve volt. Jelentős mértékben esett mind a cég kitermelése, mind exportja, mind pedig bevétele. És komolyan meg kellett kurtítani a vállalat beruházási terveit is, miközben hitelállományát a tervezettnél jóval nagyobb mértékben bővítette. Ráadásul ez a hitelállomány már 2007 végén meghaladta a kritikusan magas, 60 milliárd dolláros szintet.²⁰ Ennek ellenére a *Gazprom* vezetése a 2009-re vonatkozó – eredetileg csak 3 milliárd dollárra tervezett – hitelfelvételét is kénytelen volt felülvizsgálni és több mint háromszorosára növelni.²¹

A gázkonzern – a számára rendkívül sikeres – 2008-as évben még csaknem 550 milliárd köbméter gázt hozott felszínre. A következő évre vonatkozó – még a válság előtt összeállított – tervekben pedig 561 milliárd köbméter kitermelése szerepelt. Ezeket a terveket azonban – párhuzamosan a válság oroszországi kiterjedésével, illetve az európai gázfogyasztás jelentős csökkenésével – folyamatosan módosítani kellett. Kezdetben úgy tűnt, hogy a visszaesés mértéke megmarad az 510-550 milliárd köbméter/év sávban, de aztán már március elejére világossá vált, hogy mindez nem tartható. Ekkor 492 milliárd köbméterre módosították a 2009-es tervet. A nyár végére azonban kiderült, hogy ennél is kisebb – mindössze 474 milliárd köbméter – lesz a gázipari óriás teljesítménye.²² A szövetségi Energetikai Minisztérium 2010 elején közreadott tájékoztatása szerint a cég végül még ennél

www.businessneweurope.eu/story1921 c. írásokat. Hasonlóképpen értékeli a helyzetet a moszkvai energiabiztonsággal foglalkozó tekintélyes alapítvány – Fond Nacionalnoj Energetyicseszkoj Bezopasznosztyi – *Gazprom*-ról készített átfogó tanulmánya is (*„Gazprom”: plani, rizski, perszpektyivi*, Moszkva, 2009./november, 65.o.).

²⁰ Ny.Markov: Na fonyezakata imperii dollara, *Nyefty Rosszii*, 2008./december (12.) 29.o.

²¹ „*Gazprom*”: *plani, rizski, perszpektyivi*, Moszkva, 2009./november, 12.o.

²² uo. 6.o.

szerenyebb teljesítménnyel zárta az évet, merthogy 2009-ben mindössze 462,2 milliárd köbméter gázt hozott felszínre.²³ Ez a cég történetének abszolút mélypontja: 16%-kal kisebb a 2008-as eredményénél. Ha a *Gazprom* kitermelési adataihoz hozzáadjuk az ún. független kitermelők teljesítményét is, úgy a teljes orosz gázkitermelés 2009-ben – szemben az azt megelőző év 665 milliárd köbméteres eredményével – mindössze 582,4 milliárd köbméterig jutott.²⁴ Ez egyben azt is jelenti, hogy tovább folytatódott a *Gazprom* teljes orosz gázkitermelésen belüli részesedésének csökkenése. Ez a folyamat immár hosszabb ideje tart és évről-évre többnyire 1-2%-os részesedésvesztéssel jár. Míg 2003-ban a *Gazprom* hozta felszínre az Oroszországban kitermelt földgáz 88%-át, addig 2008-ra ez a részesedés lecsökkent 83%-ra. A 2009-es arány már a 80%-ot sem éri el.²⁵

Az orosz gázexport – ahogy a kitermelés is – a válság előtti években folyamatosan és ütemesen bővült. A *Gazprom* évek óta kizárólagos jogot élvez az oroszországi földgáz külső piacokon történő értékesítésére. Moszkva gázt egészen 2009 tavaszáig – amikor is üzembe állították az ország első gáz-cseppfolyósító üzemét a Szahalin-szigeten – csak és kizárólag európai piacokra szállított, valamint Törökországba. Ez az Európába szállított mennyiség – beleértve a törökországi szállításokat is, ám külön kezelve a három balti állam és a FÁK-társág piacait – 2004-ben még csak 140,5 milliárd köbméter volt, hogy aztán e mennyiség a válság előtti időszakban évente 2-7 milliárd köbméterrel növekedjék. Ez a folyamat egészen 2008-ig tartott. Ekkor érte el Oroszország a posztszovjet térségen túli gázexportjának mind mennyiségi, mind bevételi csúcspontját. Az ebben az évben szállított mennyiség 158,8 milliárd köbméter volt, miközben Moszkva gázértékesítésből származó exportbevétele elérte a 65 milliárd dollárt. Ez az utóbbi rendkívül komoly növekedést jelentett. És nemcsak 2004-hez képest, amikor a *Gazprom* exportból származó bevétele még csak 18,3 milliárd dollárnál tartott, de 2007-hez képest is, amikor a külső piacokon értékesített gázért Moszkva csaknem 40 milliárd dollárt szedett be. A 2008-as csúcsponthoz képest a 2009-es év jelentős visszaesést hozott.²⁶ Az exportmennyiség a 2004-es szintre esett vissza, vagyis nem lett több 140 milliárd köbméternél, míg a bevételek a 2007-es teljesítményt ismételték meg, vagyis alig haladták meg a 40 milliárd dollárt. Ez az exportmennyiség tekintetében több mint 11%-os, míg a bevételek vonatkozásában majdnem 40%-os visszaesést jelentett.

Ilyen körülmények között egyáltalán nem meglepő, hogy a *Gazprom* kénytelen volt fejlesztési terveit is újragondolni. Eredetileg azzal számoltak, hogy 643 milliárd rubelt, vagyis durván 20-21 milliárd dollárt fordítanak majd 2009-ben beruházásokra. Ez a terv azt feltételezte, hogy a fejlesztési pénzek többé-kevésbé egyenlően oszlanak majd meg a szállítási és tárolási kapacitások (308 milliárd rubel), illetve a kitermelési terület (327 milliárd

²³ Je.Maznyeva-A.Tutuskin: Kacsali kak mogli, *Vedomosztyi*, 2010. január 12.

²⁴ uo.

²⁵ „*Gazprom*”: *plani, rizski, perszpektyivi*, 6.o.

²⁶ uo. 50.o.

rubel) között. A válság azonban közbeszólt, így jelentősen – közel harmadával – vissza kellett fogni a beruházási terveket. Ennek következtében elsősorban a kitermelési képességek bővítésével összefüggő kiadásokat kurtították meg (142,9 milliárd rubelre), míg a szállítással és tárolással kapcsolatos költségeket szinte teljesen érintetlenül hagyták (300, 4 milliárd rubel).²⁷ Mindezek miatt – még ha a Kreml ki is tart elszánt és határozott politikai retorikája mellett – továbbra is számos kérdés és kétség merül fel az orosz szállítási kapacitások jelentős bővítését célzó moszkvai tervekkel kapcsolatban. Épp ezért érdemes ezeket külön is megvizsgálni.

2.2. Moszkva gázvezeték-tervei

Oroszország a 2000-es évek derekától, élén – a hol államfőként, hol miniszterelnökként funkcionáló, ám mindkét hiposztázisában az ország első számú vezetőjeként elismert – Putyinnal, arra tesz kísérletet, hogy olyan új szállítási útvonalakat építsen ki Nyugat-Európa felé, amelyek a Moszkva számára politikai kockázatokat jelentő tranzitállamokat megkerüli, illetve kiiktatja. Ennek a nagyszabású tervnek két pillére van, a Balti-tenger alján fektetendő *Északi Áramlat*, és a Fekete-tenger mélyén megépítendő *Déli Áramlat*. Az előbbi végső kapacitása 55 milliárd köbméter/év lesz, míg az utóbbi – már amennyiben megépül – 63 milliárd köbméter. A két áramlat megépítésével Moszkva eredetileg két célt szeretett volna elérni. Egyrészt, szeretete volna általuk a ma meglévő – Ukrajnán és Belorusszián áthaladó – szállítási kapacitásait jelentősen bővíteni, jórészt azért, mert a globális válság előtti időszakban komolyan lehetett feltételezni, hogy az Európai Unió országainak gázimport igénye már 2020-ig is legkevesebb évi 100 milliárd köbméterrel bővül majd. E növekvő kereslet jelentős részének kielégítését pedig Oroszország szeretete volna a felettébb lukratív piacon megszerezni. Másrészt, Moszkva ezekkel az elkerülő vezetékekkel olyan új kapacitásokhoz is szeretett volna jutni, amelyekkel részben tehermentesítheti a már évtizedek óta működő ukrán rendszert és a '90-es évek végén üzembe állított Belorusszián áthaladó Jamal-vezetékét. Elvileg a két áramlat megépítésével Moszkva azt is megteheti – már amennyiben a következő 10-12 évben nem fog érdemben bővülni Európa gázimport igénye –, hogy a ma Ukrajnán áthaladó évi 110-120 milliárd köbméternyi gázt ezekre a tengeralatti rendszerekre terelje át. Ennek ugyan kicsi az esélye, de egyelőre nem is lehet kizárni. Ha azonban mindez bekövetkeznék, az rendkívül súlyosan érintené Ukrajnát.

Pillanatnyilag azonban úgy fest, hogy a Gazprom a bizonytalan európai gázpiaci kilátások miatt csak egyetlen projektre koncentrál, ez pedig az Északi Áramlat. E vezeték megépítésének – szemben déli társánál – mindig is jóval komolyabbak voltak az esélyei, többek között azért is, mert Moszkvát Európa legerősebb gazdasága, a német segítette – és segíti ma is – ebben. Ráadásul, már 2007 őszére az is kiderült, hogy a vezeték megépítésében nemcsak Németország érdekelt közvetlenül, de Hollandia is. A németalföldi állam gázcége, a *Gasunie* ugyanis ekkor jelentette be, hogy az Északi Áramlat két német tulajdonosától – az

²⁷ uo. 9.o.

E.ON Ruhrgas-tól és a *Wintershall*-tól – a részvények 4,5-4,5%-át megveszi. Ezzel ki is alakult az Északi Áramlat tengeralatti szakaszának tulajdonosi szerkezete, a Gazprom 51%-os, a két német cég 20-20%-os, míg a holland gázipari vállalat 9%-os részesedésével. De ez a szerkezet távolról sem tekinthető véglegesnek, miután a francia *GDF Suez* 2009 őszén azzal a bejelentéssel lépett a nyilvánosság elé, hogy előrehaladott tárgyalásokat folytat az Északi Áramlathoz történő csatlakozásáról.²⁸ A hollandok, majd a franciák – valószínűsíthető – belépése a projekt tulajdonosi körébe tovább erősítette a terv megvalósulásának esélyeit. Amit csak tovább fokozott Dánia, Svédország 2009 őszi bejelentése: nem látják környezetvédelmi akadályát annak, hogy a tengeri talapzaton lefektessék a vezetékét. Ezután a projekt megkapta a német és orosz, végül pedig a finn engedélyeket is és 2010 elején – minden jel szerint – megkezdődhet a vezeték tengeralatti szakaszának telepítése. Pillanatnyilag minden arra vall, hogy 2011 végére, vagy legkésőbb az azt követő év derekára sikerül a vezeték megépíteni és üzembe állítani. Ugyanakkor – többek között épp a globális válság következményeként, de nemcsak emiatt – jelentős mértékben elbizonytalanodott a *Déli Áramlat* jövője.

2.2.1. Megépül-e a Déli Áramlat?

Ahogy a *Nabucco*, úgy a *Déli Áramlat* kapcsán is – kezdet kezdetétől – számos kétség és kérdés merült fel a projekt életképességét illetően. Igaz ezek a kétségek, egészen más természetűek voltak, mint az Európai Unió által támogatott vetélytársáé. Egy dolog azonban mindig is bizonyosnak tűnt: Moszkva, ha elszánja magát – kerüljön az bármennyibe is –, meg tudja majd építeni a vezetékét, mert lesz hozzá elég pénze, gáza és – a bonyolult műszaki feladatot megoldani képes – technológiája is. Az utóbbira az olasz energiaóriás, az ENI együttműködési készsége a biztosíték. És aztán 2008 nyarán Oroszországot is elérte a gazdasági világválság: az addig imponáló valutatartalékok kezdtek drámai ütemben apadni. Már csak ezért sem okozhatott komolyabb meglepetést az a 2008 végén az orosz energetikai szaksajtóban megszéllőztetett hír, hogy a *Déli Áramlat* megépítésének terve nem – vagy legalábbis felettébb sajátosan – szerepel a Gazprom Igazgatótanácsa által megtárgyalt stratégiai fejlesztési tervben. Létezik ugyanis egy olyan terv – *Az oroszországi gázszektor fejlesztésének generális vázlat (2008-2030)/Генеральная схема развития газовой отрасли РФ (2008-2030)* –, amely többszöri átdolgozás után 2008 végén került az energiaügyi minisztériumhoz, azzal, hogy a dokumentum végleges változatát rövid időn belül a kormány áttekinteni és elfogadja.²⁹

²⁸ GDF Suez blizka k pokupke doli v „Szevernom potoke”, www.gazeta.ru/news/business/2009/11/26/n_1428942.shtml A francia cég érdeklődéséről először még 2008 végén számoltak be a hírügynökségek. Lásd: www.rosbalt.ru/2008/12/22/605488.html

²⁹ O.Vinogradova: „Gazprom” peredal v Minenergo „korporatyivnuju” Genszhemu razvityija otraszli, *Nyefteygazovaja vertyikal*, 2008./21-22. (december), 42-47.o.

Ez az átfogó, a gázszektor minden releváns kérdését tárgyaló fejlesztési terv több szempontból is felettebb figyelmet érdemlő. Ebből a tervből ugyanis nemcsak a 2006-ban beharangozott nyugat-kínai *Altaj-vezeték* hiányzik, de hiányzik a közép-ázsiai gázt Oroszország felé „kiszippantó”, a jelenlegi szállítási kapacitásokat jelentősen kibővítő, ún. *Kaszpi-tenger-menti* vezeték terve is. És ami számunkra a legérdekesebb: szerepel ugyan a dokumentumban a *Déli Áramlat*, ám csak annak oroszországi szárazföldi szakaszával (2400 km). Eközben egy szó sincs a 900 km-es tengeralatti szakasról és az európai nyomvonalról, illetve az azzal kapcsolatos orosz feladatokról.³⁰ Ezzel szemben ott van a dokumentumban az *Északi Áramlat*, mind a szárazföldi oroszországi szakaszával (917 km), mind a tengerfenéki részével (1200 km). Ráadásul, ez a vezeték úgy szerepel a fejlesztési tervben, mint aminek 2011 és 2012 között el is kell készülnie. (Az *Északi Áramlat* szárazföldi szakaszát már 2006-ban elkezdték építeni, a tengeralattit pedig 2010 elején tervezik elindítani.) Ezzel szemben a *Déli Áramlathoz* tartozó 2400 km-es oroszországi szárazföldi szakaszból még egyetlen métert sem fektettek le, ami érthető is, hiszen a stratégiai fejlesztési tervben az oroszországi szárazföldi szakasz átadásának tervezett időpontja 2015 és 2024 közti dátummal van feltüntetve.³¹ Ez több mint elgondolkodtató. De ami még ennél is árulkodóbb az az, hogy miközben a 2008 és 2030 közti időszakban Moszkva mintegy 21-27 ezer km-nyi magisztrális gázvezeték tervez lefektetni, aközben mindössze két jelentős gáztartalékkal rendelkező mező termelésbe történő bekapcsolásáról tesz említést. Ez pedig a Jamal-félszigeten található *bovanyenkovo*-i mező, és a Barents-tengeren lévő *Stokman*-gázlelőhely. A *Déli Áramlatot* feltöltő lehetséges kitermelőhelyek üzembeállításával kapcsolatban semmi bizonyosat nem állít a dokumentum. Mindez arra vall, hogy Moszkva – érzékelve pénzügyi nehézségeit, valamint az európai gázigények visszaesését, illetve azok középtávon is csak igen mérsékeltten bővülő növekedését – csak egyetlen gigaprojekt megvalósítására koncentrál, ez pedig az *Északi Áramlat*, illetve az azt feltölteni hivatott mezők feltárása és termelésbe állítása. Ami pedig a *Déli Áramlat* kapcsán történik, az nem más, mint annak a képzetnek a hitelt érdemlő fenntartása, hogy Moszkva kész és képes a vezeték megépítésére – ami egyébként megfelel a tényeknek –, miközben ezt még maga sem döntötte el, vagy ha el is döntötte, ez a döntés egyelőre sokkal inkább hajlik a nem-megépítés, mintsem a költséges vezetékfektetés felé. És ezen a helyzeten érdemben semmit nem változtat az a 2009. május közepén Szocsiban tett bejelentés – és az olaszokkal aláíratott közös szándéknyilatkozat –, hogy a felek az eddig tervezett 31 milliárd köbméter/év kapacitást 63 milliárdosra tervezik bővíteni.³² Ez nem több merő retorikánál, a „hitelt érdemlő képzet” további erősítésénél. Elég megnézni a legutóbbi, projekttel kapcsolatban született dokumentumok tartalmát – és ez alól nem jelent kivételt a 2009. március elején aláírt magyar-orosz megállapodás sem –, hogy világossá váljék: Moszkva időt akar nyerni, mert

³⁰ uo., 46.o.

³¹ uo., 46.o.

³² www.dni.ru/economy/2009/5/15/166370.html

számos fontos kérdésben nem lát világosan és ezért próbálja időben egyre inkább eltolni a végső döntést.

2.2.2. Mekkora lesz az EU országainak gázfogyasztása?

Moszkva többek között azért is halogatja a kötelező érvényű végső döntés meghozatalát, mert maga sem biztos abban, hogy valóban szüksége lesz a *Déli Áramlatra*. És ennek több oka is van. Az első, s talán a legfontosabb, hogy egyáltalán nem biztos Európa gázfogyasztásának korábban feltételezett növekedése. Orosz részről máig hajtogatják, hogy az EU gázimport igénye 2020-ra legkevesebb évi 100 milliárd köbméterrel fog nőni. Ez azonban erősen kétséges. Az EU 2008 novemberében közreadott új energiapolitikai koncepciója ugyanis azzal számol, hogy amennyiben az abban foglaltakat sikerül teljesíteni – a fajlagos energiaigény csökkentésével, a megújuló energiafajták arányának növelésével, az EU belső energiaforrásainak fokozottabb kihasználásával, etc. –, úgy stratégiai értelemben egészen új helyzet jönne létre. Az EU-koncepció ugyanis azzal számol, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén 2020-ig sikerül szinten tartani, vagy csak igen korlátozott mértékben növelni az EU országainak jelenlegi gázimport igényét. (Ez az igény ma nettó évi 290 milliárd köbméter.) Az EU-koncepció ugyanis azt feltételezi, hogy 61 dollár/hordó kőolaj mellett – az új energetikai koncepció megvalósulása esetén – az EU országainak 2020-ban csak 337 milliárd köbméter/év nettó gázimport szükséglete lesz. De amennyiben a kőolaj átlagára 100 dollár/hordó szintre emelkednék, úgy mindez olyan „fegyvelmező erővel” bírna, hogy a mai európai gázimport igény nemhogy nőne, épp ellenkezőleg, némiképp csökkenne is. Vagyis egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a következő 11-12 évben az EU gázimport igénye mindössze évi 45-55 milliárd köbméterrel, vagy még ennél is kisebb mértékben bővül.³³ Ha pedig ez így lesz, akkor nincs szükség arra a sok, ma napirenden lévő tervezett vezetékre. E pótlólagos igény teljesítésének szállítását ugyanis az *Északi Áramlat* önmagában képes lesz megoldani a maga 2 x 27,5 milliárd köbméteres kapacitásával. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy a ma is működő három nagy Európa felé tartó szállítási rendszeren át – vagyis Fehéroroszországon, Ukrajnán és Törökországon keresztül – Moszkva évente 185-189 milliárd köbméter földgázt tudna eljuttatni, miközben a ténylegesen szállított mennyiség – mind 2007-ben, mind 2008-ban – legalább 30-35 milliárd köbméterrel maradt el ettől.³⁴ Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy e szárazföldi rendszerek kapacitását már viszonylag kis ráfordítással is jelentősen tovább lehetne bővíteni, akkor az is világossá válik, hogy az orosz projektek is politikailag motiváltak, vagyis Moszkvának azokat a félelmeit és rossz tapasztalatait tükrözik, amelyeket Lengyelországgal és Ukrajnával kapcsolatban az elmúlt két évtizedben szerzett. (A Fehéroroszországon és

³³ Lásd erre vonatkozóan: O.Vinogradova: Pocsemu Putyin i „Gazprom” szergyjatszja? „Novaja energopolityika” Jevrokomisszii osztavljajet „Gazprom” na zadvorkah, *Nyeftegazovaja vertyikal*, 2008./21-22. (december), 6-9.o.

³⁴ *Marsuti ekszporta gaza iz Rosszii: trubi i gazavozi*, Moszkva, Fond Nacionalnoj Energetyicseszkoj Bezopasznosztyi, 2009. június, 16-17.o.

Lengyelországon áthaladó Jamal-vezeték eredetileg is tervezett második ága a rendszer mai 33 milliárdos átvezető képességét megduplázná. Ráadásul, az ehhez szükséges kompresszor-állomásokat már az első vezetékág megépítésekor telepítették, így ez nem jelentene plusz költségeket. Moszkva nézőpontjából azonban Lengyelország komoly kockázati tényező, ezért inkább kész többet fizetni, csak hogy kikerülhesse Varsót. Ami pedig az ukrainai rendszer illeti, az elvileg – ha nem lenne ilyen műszaki állapotban – már ma is évi 178 milliárd köbméter gáz átvezetésére lenne képes, vagyis a jelenlegi névleges teljesítménynél csaknem 40 milliárddal többre. Kijevben azonban Moszkva Varsónál is kevésbé bízik, így csak abban az esetben támogatja az ukrainai rendszer felújítását, ha ebben maga is részt vehet és a megújított rendszer működését részben maga is közvetlenül felügyelheti majd. Ilyen körülmények között szenzációként hatott az ukrain külügyminiszter 2009 decemberében tett nyilatkozata. *Petr Porosenko* a „*Zerkalo Nyegyeli*” c. ukrain hetilapnak adott terjedelmes interjújában ugyanis kifejtette, hogy Kijev kész Moszkvával együttműködni az ukrain vezetékrendszer kapacitásának bővítésében.³⁵ Ez a kapacitás néhány kiegészítő vezetékág nyugat-ukrainai megépítésével meglehetősen olcsón – legfeljebb 2 milliárd dollár befektetésével – jelentős mértékben bővíthető lenne. Az ukrain külügyminiszter azt is egyértelművé tette, hogy – miközben a már létező ukrain vezetékrendszer tulajdonlásáról Kijev semmilyen módon sem hajlandó tárgyalni – a megépítendő kiegészítő ágak közös tulajdonba vételétől egyáltalán nem zárkózik el. Ha erről az érintett felek az ukrain elnökválasztások után meg tudnának egyezni – és ennek esélye jelentősen megnőtt a választási eredmény ismeretében –, úgy a drága Déli Áramlat végképp feleslegessé válna. Ehhez azonban kölcsönösen felelős magatartásra és kölcsönösen elfogadható garanciákra lesz szükség. Ennek kidolgozásához azonban idő kell. Ez a körülmény is azt valószínűsíti, hogy Moszkva halogatni fogja a Déli Áramlattal kapcsolatos végső döntését, merthogy előbb meg akar győződni arról, hogy lehet-e kölcsönösen megnyugtató megoldást találni az ukrainai tranzit konszolidálására az elnökválasztások utáni új ukrain vezetéssel. Ha úgy látja, hogy igen, akkor előbb tovább tolja majd a tengeralatti vezetékre vonatkozó döntést, sőt idővel akár ejtetheti is majd azt. És az is egyértelmű, hogy egy ilyen forgatókönyv szolgálna leginkább Magyarország érdekeit is.

Eközben a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az EU államainak gázimport igényét, illetve annak várható bővülését, nemcsak Oroszország szeretné szállításaival „lefedni”, de más jelentős gázbeszállítók is, így Norvégia, Algéria és a cseppfolyós formában mind nagyobb mennyiséget szállító Katar és Nigéria is. Katar 2009-ben 67%-kal növelte gázcseppfolyósító kapacitását, ami azt jelenti, hogy immár évi 167 milliárd köbméter gáz cseppfolyósítására képes.³⁶ Eközben az EU-országai is jelentősen növelték a cseppfolyós gáz fogadására és „visszaalakítására” alkalmas termináljaikat. Ezek kapacitása ma már eléri az évi 70 milliárd köbmétert. És mindegyik egy olyan évben került sor, amikor az EU 27 tagállamának

³⁵ T.Szilina: Petr Porosenko: „Ja resu vsze voproszi”, www.zn.ua/1000/1550/67951/

³⁶ N.Grib: „Gazprom” zakril Ameriku, *Kommerszant*, 2010.január 26.

gázfogyasztása 44 milliárd köbméterrel, vagyis 7,3%-kal esett vissza.³⁷ És akkor még nem tettünk említést a palásgáz észak-amerikai kitermelésének megugrásáról és az ezzel összefüggésben várható jelentős piaci átrendeződésről. Ilyen körülmények között Oroszországnak nagyon kell kapaszkodnia ahhoz, hogy gázimportőri pozícióit Európában megőrizze. Moszkva részesedése ugyanis az EU mai 27 tagállamának együttes gázimportjából a '80-as évek elejéhez képest – a közhiedelemmel ellentétben – nem nő, hanem folyamatosan csökken. Ez az arány 1980-ban még 80%-os volt, míg 1995-ben 64%-os, 2007-ben pedig már „csak” 41%-os, míg 2008-ban már a 40%-ot sem érte el.³⁸ Igaz, a „kiszolgáltatottság” mértékének csökkenése nem azonos arányban oszlik meg a tagállamok között. Miközben Nyugat-Európa államai esetén az elmúlt két-három évtizedben jelentősen nőtt a nem orosz beszállítók részesedésének aránya, mindez nem mondható el Kelet-Közép-Európa országairól. Ezt a helyzetbeli aszimmetriát hiba lenne figyelmen kívül hagyni.

2.2.3. Merre jön az orosz gáz: Ukrajnán át, avagy a Déli Áramlaton?

A közkeletű vélekedéssel szemben továbbra sem tűnik igazoltnak, hogy Moszkva a „Köztes Európa”, vagyis az egykori szatellit államok tekintetében élne az energiafegyverrel, vagyis szállításai feltételül politikai elvárásokkal állna elő. Az azonban kétségtelen, orosz részről kitüntetett jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a térség országai milyen mértékben tekinthetők megbízható tranzitállamoknak. Moszkva számára ugyanis nem ezek a köztes régióban lévő országok jelentik energiaszállításaik legfontosabb piacát, hanem Európa olyan kulcsállamai, mint Németország, Franciaország és Olaszország³⁹. A „Köztes Európa” országaiban – miután ez semmiféle társadalmi támogatottsággal nem találkozik – Oroszország politikai befolyásnyerésének – legyen bármennyire erős is az energiafegyver – nincs esélye. Mindez nem mondható el a FÁK-térségről. Következésképpen minden, az energiaszállításokkal összefüggő üzleti, avagy technológiai természetű konfliktus azonnal politikai színezetet nyer, hol alappal, hol alap nélkül. És miután a bizalmatlanság tartós, erős és kölcsönös, hosszú időn át kevés esélye volt annak, hogy a stratégiaileg legfontosabb ukrán útvonal tekintetében a felek – Moszkva és Kijev – kompromisszumra tudjanak jutni. Ez a helyzet azonban megváltozhat az ukrainai elnökválasztások után. És az eredmény ismeretében immár az sem zárható ki, hogy az új elnök, Viktor Janukovics ne lenne kész visszatérni a 2004-ben már-már megvalósult nemzetközi konzorcium tervéhez. Akkor egy orosz-ukrán-német közös vállalkozás kontúrjai kezdtek kirajzolódni, de az utolsó pillanatban az akkori elnök, Leonyid Kucsma meghátrált. Ma azonban e terv újra aktuális lehet. Nagyon is valószínű, hogy Janukovics – a decemberi Porosenko-interjút meghaladva – már a teljes szállítási rendszerről lesz kész mind Oroszországgal, mind az EU-val tárgyalni és egy közös

³⁷ uo.

³⁸ O.Vinogradova: Pocsemu Putyin i „Gazprom” szergyjatszja?, *Nyeftyegazovaja vertyikal*, 2008./21-22. (december), 9.o.

³⁹ Lásd erre vonatkozóan: *Marsuti ekszporta gaza iz Rosszii: trubi i gazovozi*, Moszkva, 2009./június, 6.o.

konzorciumot kialakítani. Persze távolról sem biztos, hogy mindez meg is valósul, de – ahogy erre már korábban is utaltunk – nyilvánvalóan ez lenne a legjobb és legolcsóbb megoldás. Az ukrán rendszer – technológiai, üzleti és politikai – „átjárhatóvá tétele” kerülne ugyanis a legkevesebbe.

A kiinduló helyzet több mint nyilvánvaló: Kijev – szuverenitását féltve – nem szeretné, ha Moszkva bármilyen formában is, lehetőséget kapna az ukrán magisztrális vezetékek akár csak részleges felügyeletére is. Moszkva pedig már jó ideje nem bíz abban, hogy ukrainai „jelenléte” nélkül nem érik majd újra és újra meglepetések. Ezek nehezen, vagy egyáltalán nem feloldható érdekellentétek. Eredetileg e feloldhatatlannak tűnő konfliktus reménybeli „áthidalására” találta ki Moszkva a *Déli Áramlat* tervét. Ez a projekt – kezdet kezdetétől – mindenekelőtt arra kellett, hogy Oroszország komoly nyomás alá vonhassa Kijevet. (Mindezek dacára alapvető félreértés azt gondolni, hogy e moszkvai projekt a *Nabucco* ellen jött létre.⁴⁰ Nem erről van szó, még akkor sem, ha 2007 nyarától erősen átpolitizálódott a két projekt versenye. A *Nabucco* „elsüllyesztéséhez” ugyanis – bármennyire kellemetlen is ezt belátni – egyáltalán nem kell a *Déli Áramlatot* megépíteni. Moszkva kezében számos olyan eszköz van, amivel ez könnyen elérhető, és el is fogja érni, ha az ukrán tranzit ügyében nem születik számára is elfogadható megoldás, vagy ha északi vezetékfektetési tervét végül – annak valamilyen fázisában – mégis csak megpróbálnák lefékezni, avagy ellehetetleníteni. És persze a *Nabucco* „meglékeléséhez” a *Szurgutnyeftyegaz* MOL-részvényvásárlásaira sem volt szükség. Orosz nézőpontból rég rossz lenne, ha Moszkva csak a MOL ügyeibe történő betekintéssel jutna olyan információkhoz – illetve befolyásolási képességhez –, amivel hatékonyan „torpedózhatná meg” a *Nabuccot*. Hiba lenne efféle illúzió rabjává válni!)

Az elmúlt hónapok fejleményei a korábbiaknál is világosabban mutatják, hogy Moszkva első számú célja az ukrán tranzit biztonságának szavatolása, és ezért még anyagilag is kész áldozni. Az azonban végtelenül ingerültté teszi, amikor azzal szembesül, hogy az ukrán tranzitrendszer felújításából és majdani működtetéséből kizárják. Nyilván ennek a helyzetnek tulajdonítható, hogy Moszkva emeli a tétet és azt mondja: lesz *Déli Áramlat*, még pedig kétszer akkora kapacitással, mint ahogy azt eredetileg terveztük. És aligha kétséges, hogy amennyiben az ukrán tranzit ügyében nem lesz Moszkva számára is elfogadható megoldás, úgy mindent megtesz majd azért, hogy ezt az irracionálisan drága projektet megvalósítsa. (Ma úgy fest, hogy csak a tengeralatti 900 km-es szakasz 10 milliárd dollárba kerül, míg az európai szárazföldi szakaszok – az északi és déli ág együttesen – további 22 milliárd dollárba. És akkor még nem beszéltünk az Oroszországban megépítendő 2400 km-es szárazföldi fektetésről, ami további 5-10 milliárd dollárt emészt majd föl.) És, ha e projekt létrejön, az

⁴⁰ A *Nabucco* megvalósítása körüli bizonytalanságokra itt nincs mód részletesen kitérni. Ezt több korábbi írásomban már megtettem. Lásd ezzel kapcsolatban: Sz. Bíró Zoltán: Oroszország visszatérése. Írások a mai Oroszországról c. kötet (Bp.2008.) „Csövek és csaták” c. (99-143.o.) fejezetét. A kérdéskör kiváló összefoglalását adja az *Enyergyicseszka vojna za jug i centr Jevropi, Kaszpij i Centralnuju Aziju* c. kiadvány (Moszkva, 2008./június) is.

árát valakiknek ki fogják számlázni. Leginkább az ukránoknak. Kijev többszörösen is megéri majd e helyzet következményeit. Egyrészt Moszkva a tranzitszállítások mind nagyobb arányát fogja az eddigi ukrán útvonalról az *Északi* és a *Déli Áramlatra* átterelni. Ha valóban megépül a 63 milliárd köbméteres teljesítményű elkerülő vezeték, és az *Északi Áramlat* mindkét szála, úgy orosz részről teljesen „kiszárítható” lesz az ukrán tranzitrendszer. És ez érzékeny veszteség lesz Ukrajnának, ahol a költségvetés 17-18%-a származik a tranzitdíjakból. De a *Déli Áramlat* magas árát nemcsak ezen a módon fogják Kijevvel megfizettetni. Oroszország ugyanis nem nagy költséggel bármikor „megbillentheti” Ukrajna belső stabilitását. És sem Európa, sem az Egyesült Államok nem lesz abban a helyzetben, hogy hatékony védelmet biztosítson Kijevnek.

Ami pedig Magyarországot illeti, nos, nem egyszerű a helyzetünk. A számunkra is legjobb megoldás megvalósulására ugyanis kevés az esély. Ez az ukrán útvonal konszolidálása lenne. Ha ez nem sikerül, akkor vagy marad minden a régiben és időről időre jönnek majd a soros gázcsaták és gázmizériák, vagy megépül az irracionálisan drága *Déli Áramlat*. És akkor ennek árát nemcsak Kijevvel, de Dél-Kelet-Európa államaival is kifizettetik. Mit tehetünk ebben a helyzetben? Nem sokat, de két dolgot mindenképpen. Egyrészt, a magunk szerény eszközeivel nem az ukrán-orosz viszony élezésére játszunk, hanem azokat erősítjük, akik belátják és támogatják, hogy az Ukrajnán áthaladó tranzitútvonal helyzetének – Moszkva és Kijev által egyaránt elfogadható – konszolidálása a legjobb és a legolcsóbb megoldás. Másrészt pedig, mindent megteszünk azért, hogy a lehető leggyorsabban észak-déli irányú vezetékek épüljenek a régiókban, ezzel is megbízhatóbbá és rugalmasabbá téve ellátásunkat. Hogy ebben a tekintetben mit érünk el az jó részt tőlünk, és nem másoktól függ. Végül, de nem utolsó sorban, a tavaly novemberi EU-s energiakon koncepciónak megfelelően mindent meg kell tennünk külső energiafüggésünk csökkentéséért. Ezt se fogja helyettünk senki megcsinálni.

Az orosz földgáz létező és tervezett szállítási útvonalai Európa felé:

	A jelenlegi kapacitás:	A ténylegesen szállított mennyiség:
LÉTEZŐ VEZETÉKEK/VEZETÉKRENDSZEREK:		
UKRÁN GÁZVEZETÉK-RENDSZER:	136/140 milliárd köbméter/év	112/117 milliárd köbméter/év
JAMAL-VEZETÉK:	33 milliárd köbméter/év	33 milliárd köbméter/év
(a BELORUSZ GÁZVEZETÉK-RENDSZER egésze:	55 milliárd köbméter/év	50 milliárd köbméter/év)
„KÉK ÁRAMLAT” :	-	16 milliárd köbméter/év
		8 milliárd köbméter/év
ÖSSZESEN:	185/189 milliárd köbméter/év	153/158 milliárd köbméter/év
TERVEZETT VEZETÉKEK/VEZETÉKBŐVÍTÉSEK:		
„ÉSZAKI ÁRAMLAT”:	55 milliárd köbméter/év	
„DÉLI ÁRAMLAT”:	63 milliárd köbméter/év	

„JAMAL-2”:	33 milliárd köbméter/év
„UKRÁN RENDSZER BŐVÍTÉSE”:	40 milliárd köbméter/év
„KÉK ÁRAMLAT-2”:	8 milliárd köbméter/év
ÖSSZESEN:	199 milliárd köbméter/év

2.3. Az olajszektor helyzete

Eközben az olajkitermelés tekintetében – válság ide, válság oda – Oroszország megőrizte nemzetközi vezető pozícióját. A szektor teljesítménye – miközben az orosz gazdaság legtöbb ágazata súlyos recesszióval küzdött – 2008 júliusától folyamatosan bővült, komolyan meglepve ezzel a legtöbb elemzőt. Az orosz Energetikai Minisztérium 2009 elején kiadott prognózisa ugyan 0,4%-os éves növekedéssel számolt, de a független elemzők többsége 5-6%-os visszaesést várt. Ehhez képest nem kis meglepetést okozott, hogy az orosz kőolaj-kitermelés 2009-ben 1,2%-kal nőtt. Ezzel az éves kitermelés elérte 494,2 millió tonnát, ami jobb, mint az eddig csúcsnak tekintett 2007-es eredmény (491 millió tonna). A napi kitermelés átlaga pedig meghaladta a 9,92 millió hordós szintet, ami messze megelőzi Szaúd-Arábiát, ahol a napi mennyiség 8 millió hordó körül alakult. Eközben a kőolajexport a kitermelésnél is gyorsabban növekedett. Bővülése 1,8%-os volt, és elérte a 247,4 millió tonnát.⁴¹

A kitermelési adatok – valamint a kőolajexport – kedvező alakulása némileg mérsékelni tudta az orosz gazdaságot sújtó, válsággal összefüggő negatív hatásokat. Az ágazat erre többek között azért lehetett képes, mert a kőolajszektor adja az orosz GDP 15-16%-át, míg az adó- és vámbevételek csaknem negyedét. És, ahogy már korábban utaltunk erre, az orosz exportszerkezetben az ún. fűtő- és energetikai komplexum teszi ki annak több mint kétharmadát (66-69%). Ám e kétharmad több mint felét – legalábbis a válságot megelőző években – épp a feldolgozatlan kőolaj exportja (34-35%) adja, míg a fennmaradó részen a kőolajszármazékok (17%) és a földgáz értékesítése (15%) osztozik.⁴² Vagyis attól még, hogy Európa jelentős része érzékenyen reagál az orosz földgáz-szállítások alakulására, azok csökkenése messze nem érinti oly mértékben Oroszország bevételeit, mint ahogy érintené mindez a kőolajexport visszaesése esetén. Ráadásul, a 2009-re vonatkozó előzetes adatokból az is kiderül, hogy a feldolgozatlan kőolaj exportjából származó költségvetési bevételek aránya a korábbiakhoz képest is tovább nőtt a kőolajszármazékok és a földgáz eladásából származó bevételekhez képest. Az előzetes adatok szerint ugyanis a fűtő- és energetikai komplexumból származó teljes költségvetési bevétel 2009. december közepén elérte az 1.827 milliárd rubelt, amiből a meghatározó tételt a nyers kőolaj exportjából származó bevételek adták (1.100 milliárd rubel, ami 60,2%-nak felel meg). Eközben a kőolajszármazékok és a földgáz külső piacokon történő értékesítéséből adódó bevételek

⁴¹ Je.Maznyeva-A.Tutuskin: Kacsali kak mogli, *Vedomosztyi*, 2010. január 12.

⁴² Lásd: www.exportsupport.ru/support/dynamics/info

ennél jóval szerényebben alakultak, míg a kőolajszármazékok eladásából 349 milliárd rubel (19,1%) folyt a központi költségébe, addig a gázexportból 378 milliárd rubel (20,7%).⁴³

A kőolajágazat 2009-ben még egy fontos sikert könyvelhetett el, amikor az orosz miniszterelnök december 28-án átadta a „Kelet-Szibéria – Csendes óceán”- kőolaj-vezeték első, mintegy 2700 km-es szakaszát. A kelet-szibériai *Tajset*-ből induló és az amuri területen található *Szkorovogyino*-ig tartó vezeték azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert ez az első olyan orosz magisztrális vezeték, amely nem keletről nyugatra tart, hanem épp fordítva: nyugatról keletre szállít szénhidrogént. Ilyen korábban se a földgáz, se a kőolaj tekintetében nem állt Oroszország rendelkezésére. A vezeték kezdeti kapacitása 30 millió tonna/év lesz, amit 2015-ig szeretnének 50 millióra bővíteni. A teljes kapacitását pedig majd 2020-ban éri el, amikor már évente 80 millió tonna kőolajat szállítanak benne. Ehhez azonban még meg kell építeni a *Szkorovogyino*-tól a Csendes óceán partján lévő *Kozmino*-ig tartó újabb, 2100 km-es vezetékszakaszt.⁴⁴ A tervek szerint ezt néhány éven belül teljesíteni is fogják, így ezt követően nem kell vasúti tartálykocsikba áttölteni a délkelet-ázsiai piacokra tartó orosz kőolajat. Beszédes, hogy a most átadott vezeték jelenlegi kapacitása lényegében megegyezik a *Druzsba*-kőolajvezeték déli ágának nominális teljesítményével. Ez a déli ág ugyanis elvileg 30 millió tonna kőolaj évi szállítására képes, ám már jó ideje kapacitásának csak legfeljebb felét (15 millió tonna/év) használják ki.

Putyin azonban nemcsak egy hosszú vezetékszakaszt adott át decemberben, de egy nagy kapacitású tengeri kikötőt is. A Vlagyivosztok szomszédságában található *Kozmino*, illetve az ott felépített kikötő végre lehetőséget ad Oroszországnak arra, hogy komoly szereplőként jelenjen meg a délkelet-ázsiai olajpiacon. A vezetékszakasz és a modern kikötő átadása kapcsán fontos ugyanakkor emlékeztetni arra, hogy e vezeték megépítésének tervét először *Mihail Hodorkovszkij*, a *Jukosz* olajcég egykori tulajdonosa vetette fel, azzal a lényeges különbséggel, hogy a vezeték nem orosz területen érte volna el az óceánt, hanem kínain, merthogy az lényegesen olcsóbb lett volna. A Kreml viszont nem akart kiszolgáltatott helyzetbe kerülni és Pekinggel folyamatos alkura kényszerülni. Helyette vállalta a jóval drágább oroszországi nyomvonal megépítését.⁴⁵ Számos jel mutat arra, hogy Moszkva elsősorban stratégiai jelentőséget tulajdonít e vezetéknek. Nehéz lenne ugyanis e nélkül magyarázatot találni arra, hogy miért kell – a 360 milliárd rubelért, azaz mintegy 12 milliárd dollárért megépített vezetéken – olyan kedvezményeket adni, mint amilyeneket a *Transznyefty* ad klienseinek. A december végén hivatalosan megállapított szállítási tarifa ugyanis tonnánként 1.598 rubel, vagyis durván 53 dollár, miközben a *Transznyefty* néhány hónappal korábban még azt állította, hogy az új vezetéken történő szállítás önköltsége

⁴³ Igor Szecsín energetikai területért felelős miniszterelnök-helyettes sajtótájékoztatója, *Interfaksz*, 2009.december 14.

⁴⁴ www.lenta.ru/articles/2009/12/29/vsto

⁴⁵ Sz. Bíró Zoltán: Állam és oligarchia. Oroszország csata előtt?, 2000, 2003./szeptember, 10-19.o.

legkevesebb 130 dollár/tonna lesz. Mi következik mindebből? Mindenekelőtt az, hogy Moszkva szeretné olajexportjának egy jelentős részét ázsiai piacok felé terelni. És, ha ennek az az ára, hogy kedvezményes szállítási tarifát kell szabni, hát akkor megteszi ezt. A *Transznyefty* pedig majd megpróbálja az itt felmerülő veszteségeit az európai irányban kompenzálni. Mindenesetre a kínaiak elégedettek lehetnek: Moszkva derekasan dotálja a feljüket tartó szállításokat.

Egy biztos, a válság idején *Putyin* három stratégiai súlyú tervéből – *Északi és Déli Áramlat*, valamint a kelet-szibériai kőolaj-vezeték – kettő megvalósulni látszik. Egyrészt, jelentős mértékben előrehaladt a kelet-szibériai kőolaj-vezeték fektetése, másrészt pedig megvalósulásának döntő fázisába lépett az *Északi Áramlat*, miután minden szükséges engedélyt megszerezve 2010 elején elkezdődött a gázvezeték tengeralatti szakaszának építése. A harmadik projekt – a *Déli Áramlat* – azonban továbbra is várat magára. És ez nagyon is érthető. Kiváltképp azok után, hogy az elnökválasztás nyomán Ukrajnában is Moszkvának kedvező politikai fordulat látszik kibontakozni. És egyelőre az európai gázpiac jelentős bővülésének sincsenek jelei. Így aztán nincs ok, ami miatt Moszkvának sietnie kellene. Ráadásul, az ún. *transzeurázsiai*, vagyis a Törkmenisztánt Nyugat-Kínával összekötő gázvezeték 2009 végi átadásával, a *Nabucco*-terv is végképp értelmét veszítette.⁴⁶ Lehet persze ezen rágódni, ám megépítésének belátható időn belül aligha van esélye⁴⁷, már amennyiben nem akarja Európa megismételni Ukrajna hibáját (lásd az Odessza-Brodi kőolajvezeték sorsát!), és megépíteni egy olyan gázvezetékot, amelynek megbízható és folyamatos feltöltésére nincs semmi garancia. Lehet persze vezetékot telepíteni, mint ahogyan a *transzeurázsiai* vezeték esetén is tették. Csakhogy ott a több ezer km-es fektetéssel másfél év alatt végeztek is. 2008. augusztus 31-én megkezdtek és 2009. december 14-én át is adták, noha az építkezés négy ország területén folyt. Eközben a *Nabucco*-val – a végtelen politikai egyeztetéseken túl – lényegében nem történt semmi.⁴⁸ Ezek után lehet persze építkezni úgy is, ahogyan azt az ukránok tették. Ők ugyanis, saját költségen – mintegy félmilliárd dollárért – 2001-ben megépítettek egy 674 km hosszú, évi 9 millió tonna kapacitású kőolaj-vezetékot Odessza és Brodi közt.⁴⁹ Mindezt tették annak reményében, hogy a kaszpikumi térség olaját – az oroszokat kikerülve – délről északra szállíthassák. Csakhogy a terv nem jött össze. Máig nincs ugyanis kellő mennyiségű

⁴⁶ V.Panfilova: Turkmenyija szojegyinyilas sz Kitajem, *Nyezaviszimaja gazeta*, 2009.december 10.

⁴⁷ T.Mitrova: Csetvjortij energetyicseskij koridor. Csem zakoncsitszja szpor o raszpregyelenyii gazovih potokov, *Nyezaviszimaja gazeta*, 2010. január 18.

⁴⁸ A.Bonzanni: Fort he West 'Game Over' in Central Asia, www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=4913

⁴⁹ J.Stafford: The Myth Of Nabucco: Greed, Delusion and \$ 11.4 Billion, <http://www.opednews.com/articles/The-Myth-Of-Nabucco-Greed-by-OilGuy-100104-110.html>

kaszpikumi olaj ehhez. Így aztán a korábban többnyire üresen tátongó vezetéken immár 2004 szeptembere óta orosz kőolajat szállítanak északról délre, vagyis épp ellentétes irányban, mint ahogy azt eredetileg tervezték. Moszkvát, tehát, nem hajtja semmi. Bátran kivárhat. Sőt, akár még ejtheti is a *Déli Áramlatot*. Ami igazán fontos volt számára – az *Északi Áramlat* és a kelet-szibériai olajvezeték – azt elérte. És ezen még a válság sem tudott változtatni.

3. Néhány politikai következtetés

Ha valóban tartósnak bizonyul az a fundamentális gazdasági fordulat, amit a kormány mellett működő elemző központ, az ACPR adatai és az Andrej Illarionov vezette gazdasági elemző intézet (IEA) áttekintése jelez, úgy Oroszország immár túl van a 2008-2009-es súlyos krízisen, még pedig úgy, hogy a rendkívül súlyos recesszió nem tudta érdemben kikezdeni a politikai és társadalmi stabilitást. A putyini rendszer „tandemokratikus” változatában is ellenállóknak és életképesnek bizonyult, meglehet – többek között – azért is, mert a medvegyevi-putyini „kettős hatalom” legfeljebb formálisan kettős, valójában nagyon is egy központú.⁵⁰ És ez a központ egyértelműen a jelenlegi miniszterelnök, Vlagyimir Putyin körül szerveződik. Hiába a másfajta retorika és politikai stílus, Medvegyev mindaddig nem tudott – és valószínűleg nem is akart – Putyin riválisává válni. Amit látunk az feltehetően nem más, mint annak az egyeztetett politikának az eredménye, ahol az elnök és a kormányfő – eltérő habitusukból és politikai stílusukból következően – más és más közönségnek, az orosz politikai közösség (és a külvilág) különböző csoportjainak beszél, ám ugyanazon politikai szándékoktól vezérelve. Ez az egység – merthogy joggal feltételezhetjük ezt politikai egységként – máig nem bomlott fel, sőt még a bomlás jelei sem mutatkoznak. Igaz, ma még senki nem tudja, hogy Oroszországra vár-e újabb recessziós hullám. Az Illarionov-féle elemzés sem zárja ki ennek lehetőségét. De, ha maga mögött hagyta is Moszkva a válságot, még akkor is fennmarad jó néhány fundamentális problémája, így gazdaságának – Medvegyev által is elismert – „primitív nyersanyagtermelő jellege”.

Szokás párhuzamot vonni a 2000-es évek orosz gazdasági növekedése és a délkelet-ázsiai „kis tigrisek” gazdasági fölemelkedése, majd pedig politikai demokratizálódása közt. Ez a párhuzam számos tekintetben kétségtelenül megalapozott, ám néhány fontos vonatkozásban mégsem állja meg a helyét. Mindenekelőtt azért nem, mert míg a „kis tigrisek” gazdasága valóban átalakult – merthogy a mára exportorientálttá vált és rendkívül fejlett gazdaságuk a transzformáció előtt a belső piacra koncentrált és fejletlen ipari háttérű volt – addig semmi ehhez fogható nem ment végbe az orosz gazdaságban, még azokban az években sem, amikor a növekedés valóban dinamikus volt.⁵¹ 1999 és 2008 első fele közt nagyon gyorsan nőtt ugyan az orosz gazdaság, de belső szerkezetében lényeges változás nem

⁵⁰ D.Kamisev: Period razvitoj tandemokratyii, <http://www.kommersant.ru/vlast/?date=20091221>

⁵¹ Lásd a „Liberalnaja misszija” alapítvány „Gyemokratyija: razvityije rossziszskoj modeli” c. szemináriumának anyagát. <http://www.liberal.ru/articles/4363>

következett be, sőt tovább erősödött az ország nyersanyag-exporttól való függése, merthogy bevételeinek háromnegyede továbbra is ebből származik. Ez – nem melleleg – magasabb arány, mint amilyen a késői szovjet korszakban volt. Következésképpen egyelőre nem látszódnak az oroszországi modernizáció kontúrjai – gazdasági alapjai – sem, miként nem látszódnak azok a jelentős társadalmi csoportok sem, amelyek hajtóerői lehetnének a politikai rendszer demokratizálásának.

Mindeközben immár kezd tartóssá válni az a paradoxon, hogy egy ideje Oroszország a világ leggazdagabb nem-demokráciája. Leszámítva az öböl-menti olajemirátusokat és Szingapúrt, Oroszországban a legmagasabb az egy főre eső GDP. Vásárlóerő paritáson számolva ugyanis ez már hosszú évek óta jócskán 10 ezer dollár felett van – 2007-ben 13.500 dollár volt, 2008-ban 16.000, míg 2009-ben valamivel több, mint 14.000 –, ám ennek ellenére az oroszországi demokratikus tranzit továbbra is várat magára. Ennek számos oka van, a történelmi tradícióktól a rendkívül jelentős regionális különbségekig. És persze a hatalmi elit, vagy még szélesebben, a politikai osztály minősége és önképe, illetve hivatásának önreflexiója is szerepet játszik mindebben. Mindazonáltal bátran leszögezhetjük: Oroszország túlságosan *gazdag*, társadalma pedig túlságosan *képzett* és *nyitott* ahhoz, hogy hosszú időn át társadalmi és politikai berendezkedése a maihoz foghatóan korrupst és autoriter maradjon. Ha másban nem, hát ebben talán bízhatunk.